

Inkomensongelijkheid in een lange-termijnperspectief. Antwoord aan Pen, De Beus en Ultee

In mijn Utrechtse oratie *Ongelijkheid en interdependentie*¹ heb ik geprobeerd recente veranderingen in de inkomens- en vermogensverhoudingen van Westerse samenlevingen in een lange-termijnperspectief te plaatsen en van daaruit te verklaren. Ik constateerde dat de tendens van verkleining van de ongelijkheid die zich vanaf de eerste decennia van deze eeuw heeft voorgedaan, sinds ongeveer 1980 in zijn tegendeel is omgeslagen. Beide ontwikkelingen, de langere-termijntrend van nivellering en de denivellering die daarop gevolgd is, moeten in verband worden gebracht, zo veronderstelde ik, met een meer fundamentele ontwikkeling die zich steeds in dezelfde richting heeft doorgezet - die van toenemende complexiteit van menselijke samenlevingsverbanden, van differentiatie en van uitbreiding en verdichting van interdependentienetwerken. Kort gezegd komt mijn these erop neer dat de nivellering gedurende het grootste deel van de twintigste eeuw samenhangt met het feit dat de uitbreiding van interdependenties overwegend in het kader van nationale staten plaatsvond, terwijl de denivellering van de laatste vijftien jaar verband houdt met een verdergaande economische internationalisering en daarmee verzwakking van de interdependentie tussen verschillende groepen op nationaal niveau.

Zo'n veelomvattend en deels speculatief betoog vraagt om kritisch commentaar, en ik ben de econoom Jan Pen, de politicoloog Jos de Beus en de socioloog Wout Ultee erkentelijk voor de diverse zinnige, en soms minder zinnige, punten die zij hebben aangevoerd. Opmerkelijk is hoe sterk hun commentaren van elkaar verschillen. Ik had daar ook wel op gehoopt en wat dat betreft ben ik dus niet teleurgesteld.

Intussen brengt deze heterogeniteit met zich mee dat mijn repliek onmogelijk de vorm van een doorlopend betoog kan aannemen. Om

---

¹ Uitgegeven door Wolters-Noordhoff, Groningen 1993. Ook gepubliceerd in *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 20 (oktober 1993) 2, 3-42.

recht te doen aan de diverse bezwaren die naar voren zijn gebracht, zal ik hier en daar van de hak op de tak moeten springen. Ik zal me daarbij houden aan de volgorde waarin mijn critici hun opmerkingen hebben gepresenteerd.

Jan Pen - Het probleem van de kapitaalinkomens, en de ruimte voor de politiek

Ik begin dus bij het begin, het commentaar van Pen. Refererend aan een eerdere discussie die wij gevoerd hebben schrijft hij nu met nadruk dat hij het grotendeels met mij eens is. Dat is aardig om te vernemen, en omdat ik op mijn beurt geen spijkers op laag water wil zoeken, ga ik meteen over op de punten van kritiek die hij als zodanig presenteert. Eerst het - volgens hem - ondergeschikte punt: mijn onduidelijke en niet overtuigende verklaring van de relatieve groei van de kapitaalinkomens in de jaren tachtig, die ik als een van de deeltrends in het kader van de toenemende inkomensongelijkheid heb opgevoerd. Pen ziet niet hoe deze groei met de uitbreiding van internationale interdependenties in verband kan worden gebracht.

Toch lijkt me de redenering op zichzelf wel duidelijk. Pen noemt zelf enkele elementen: het ontstaan van een echte wereldmarkt, ondernemingen die zich overal kunnen vestigen en zich aan de greep van nationale regeringen kunnen onttrekken, vakbonden die aan macht verliezen. Meer in het algemeen gaat het (ik paraphraseer mijn oratietekst) om een toenemende internationale verstrengeling van het bedrijfsleven tegenover een blijvende nationale oriëntatie van de instanties die de belangen van gewone werknemers behartigen - overheid en vakbonden - en een toenemende internationale mobiliteit van fysiek en financieel kapitaal tegenover een slechts beperkte en selectieve internationale arbeidsmobiliteit. De binnen-nationale interdependentie tussen kapitaalbezitters en bedrijfsmanagers aan de ene kant en gewone werknemers aan de kant neemt hierdoor af, het machts-overwicht van de eersten over de laatsten neemt toe, wat zich uitdrukt in een verschuiving in de beloningsverhoudingen.²

---

² Om misverstanden te voorkomen: het gaat in deze schematische formulering niet om scherp van elkaar afgebakende klassen. Kapitaalbezitters overlappen behalve met bedrijfsmanagers ook met 'gewone werknemers' en ook tussen de bedrijfsma-

De redenering is hopelijk helder, maar ten eerste laat die zich niet onmiddellijk vertalen in economische termen en ten tweede hoeven de feiten er niet mee overeen te stemmen: daár liggen, als ik het goed zie, Pens twijfels. Hij wijst op de mede door overheidstekorten bepaalde fluctuaties in de rentevoet en daarmee in de rente-inkomsten, de conjunctureel bepaalde schommelingen in de winsten en de variatie in de winsten naar land en bedrijfstak.

Zeker ligt hier een probleem. Steeds zijn er korte-termijnfluctuaties - zo is de relatieve groei van de kapitaalinkomens die ik voor de jaren tachtig constateerde na 1990 weer voor een deel teniet gedaan - en varieert de ontwikkeling per land en economische sector. De algemene vraag is dan in hoeverre van die fluctuaties en variaties te abstraheren is, zodanig dat toch van een globale trend op langere termijn kan worden gesproken. Nader onderzoek over een langere, deels nog in de toekomst liggende periode is hier geboden.³ Daarbij moeten de bestudeerde veranderingen steeds gezien worden in het licht van de daaraan voorafgaande ontwikkeling, in casu de historische lange-termijntrend van relatieve *daling* van de kapitaalinkomens en in het bijzonder de vermogensinkomsten. Pen heeft samen met Tinbergen die ontwikkeling voor Nederland beschreven en er ook een verklaring voor gegeven.⁴ Als deze trend zich nu na 1980 niet verder heeft doorgezet, of zelfs in zijn tegendeel is gaan verkeren, behoeft dat eveneens verklaring, en daarbij kan niet worden volstaan met verwijzingen naar conjuncturele schommelingen en de grilligheden van de markt.

---

nagers en deze gewone werknemers is geen haarscherpe grens te trekken.

³ Waarbij een probleem is dat de cijfers over kapitaalinkomens onbetrouwbaar en moeilijk te interpreteren zijn; winsten zijn (Pen wijst erop) afhankelijk van boekhoudkundige definities en moeilijk af te bakenen van arbeidsinkomens, en de registratie van zowel winsten als vermogensinkomsten is onvolledig en wisselend, zodat verschillende bronnen vaak verschillende cijfers geven. Om een sterk staaltje te noemen: het *Statistisch Jaarboek 1992* van het CBS vermeldt dat Nederlandse huishoudens in 1989 een totaalbedrag van 23,07 miljard aan inkomen uit vermogen ontvingen (p. 294), terwijl het *Jaarboek van 1994* voor hetzelfde jaar 1989 een bedrag 12,88 miljard geeft (p. 304), bijna een halvering dus!

⁴ J. Pen & J. Tinbergen, *Naar een rechtvaardiger inkomensverdeling* (Amsterdam: Elsevier, 1977), pp. 119 e.v. Op deze verklaring ga ik hier niet in; ik heb er kritische vraagtekens bij geplaatst in *Vermogensverhoudingen in Nederland* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1984), pp. 345-347, 499-500.

Van een trendbreuk omstreeks 1980 is misschien nog in een andere zin te spreken: een verandering in de aard van conjunctuurbewegingen die inhoudt dat er geen direkt en duidelijk verband meer is tussen de verschillende indicatoren van op- en neergaande conjunctuur - bedrijfswinsten, investeringsniveau, aandelenkoersen, werkgelegenheid. Zie Nederland nu: redelijk optimistische winstverwachtingen en stijgende aandelenkoersen blijken samen te gaan met een drastisch toenemende werkloosheid. Een dergelijke discrepantie doet verwachten dat de verschillen tussen hoge en lage inkomens verder zullen toenemen. Het is een ontwikkeling die moeilijk anders kan worden begrepen dan in relatie met internationaliseringsprocessen.

Fundamenteler is, naar Pens eigen zeggen, zijn tweede punt van kritiek. Hij vindt mijn betoog te deterministisch en daarmee te fatalistisch, alsof er helemaal geen ruimte zou zijn voor politieke keuzes. Hij mist een politieke analyse, maar eigenlijk weet hij het resultaat daarvan al: het fantoom van de tijdgeest kan en moet worden uitgedreven, een op nivellering gerichte inkomenspolitiek is wel degelijk mogelijk.

Drie kwesties zijn hier te onderscheiden: wat is volgens een rationele economische analyse mogelijk en wenselijk, gegeven nationale doelstellingen als welvaarts groei of -behoud en minimale werkloosheid; wat is onder de gegeven verhoudingen politiek mogelijk, met andere woorden in hoeverre zijn inkomens door de overheid te beheersen; en wat is bij bepaalde ontwikkelingen politiek waarschijnlijk? Om met dat laatste te beginnen: een verklaring van het gedrag van politici uit de *Zeitgeist* is een beetje mager. Een goede politieke analyse zou moeten laten zien aan welke druk politici blootstaan, van wat voor afhankelijkheidsverhoudingen zij deel uitmaken - en welke keuzemogelijkheden zij daarin hebben. Net als andere mensen zijn politici op eigen voordelen uit en geneigd standpunten te vormen naar wat zij in de gegeven omstandigheden opportuun achten. Als die omstandigheden bijvoorbeeld veranderen in de richting van een sterkere (want ten opzichte van de nationale overheid onafhankelijker) positie van grote bedrijven en een zwakkere (want door feitelijke of potentiële werkloosheid aangetaste) positie van werknemers, zullen politici zich daar doorgaans aan aanpassen, niet alleen in hun praktische beslissingen, maar ook in hun ideeën over wat wenselijk

is. Het ideaal van grotere gelijkheid raakt dan bijvoorbeeld op de achtergrond en 'nivellering' krijgt een negatieve connotatie. Algemeen gesteld: politieke ideeën zijn een functie van machts- annex afhankelijkheidsverhoudingen, zonder dat ze daar geheel toe kunnen worden herleid.

Een goede politieke analyse zou ook aandacht moeten besteden aan de dynamiek van het politieke debat. In dat debat spelen economische argumenten en ideeën een prominente rol. We komen hiermee op de eerstgenoemde kwestie - wat volgens een rationele economische analyse mogelijk en wenselijk zou zijn. Specifieker: wat is mogelijk en wenselijk in de Nederlandse inkomensverhoudingen gegeven het doel van terugdringing van de werkloosheid? De antwoorden van economen op die vraag zijn, zoals bekend, uiteenlopend, zodat de vraag rijst of een rationele economische analyse hier wel uitsluitsel over kan verschaffen. De moedeloos en hulpeloos makende verhalen waar Pen van rept, over de drukkende last van de belastingen en de staatsschuld en het gebrek aan prikkels, zijn in belangrijke, zo niet overwegende mate door economen aangedragen. Datgene waar de econoom Pen zich tegen afzet wordt dagelijks gepresenteerd als inzichten van de economische wetenschap. Hoe kan dat? Waarom menen zoveel economen, zich al dan niet beroepend op het allernieuwste computermodel van het Centraal Plan Bureau, dat een drastische daling van de collectieve lasten en dus van de uitkeringen een absolute voorwaarde is voor vermindering van de werkloosheid in Nederland? En waarom denkt Pen dat dat niet zo is? Wat is hier wetenschap en wat vooringenomenheid of opportunisme, wat analyse en wat papegaaipraat of retorische bluf? Voordat ik mij in dit debat meng en vragen ga stellen naar aanleiding van zijn eigen voorstellen: ik hoop dat Pen daar nog eens iets verhelderends over zal schrijven.

De derde kwestie in dit verband is hoever de greep van de overheid op de inkomensverhoudingen strekt. De vrijwel exclusieve politieke aandacht voor de hoogte van de uitkeringen heeft te maken met het feit dat die direkt politiek beheersbaar is. Maar terwijl politici, deskundigen en adviseurs over elkaar heen tuimelen met hun voorstellen voor koppeling of ontkoppeling, bevrozing of ontvrozing van uitkeringen, afschaffing, herziening of handhaving van bovenminimale uitkeringen en gedeeltelijke of volledige, voorwaardelijke of on-

voorwaardelijke invoering van een basisinkomen, nemen de inkomensverschillen buiten en boven de uitkeringen bijna ongemerkt toe. Persoonlijk zou ik willen dat daar meer aandacht aan wordt besteed, niet alleen theoretisch maar ook praktisch. Zo zou de vakbeweging haar bereidheid tot matiging afhankelijk kunnen stellen van matiging in de inkomens boven de CAO-grens.

Het zou kunnen, maar het is de vraag of het ook gebeurt. Als mijn analyse opgaat, is het waarschijnlijk dat de inkomensverschillen in Nederland en andere Westeuropese landen voorlopig nog zullen toenemen. Die ontwikkeling zal tegenkrachten oproepen - De Beus wijst er op - in de vorm van bijvoorbeeld angst bij de middenklassen voor aantasting van hun materiële zekerheid en angst bij de bovenlagen voor criminaliteit of opstandigheid van groepen uit de onderklasse. In de Verenigde Staten hebben de tegenkrachten al geleid tot politieke veranderingen, in Groot-Brittannië staan zij misschien voor de deur. In Nederland, met zijn nog altijd betrekkelijk egalitaire verhoudingen, is het nog niet zo ver. De ongelijkheid zal hier nog geruime tijd kunnen toenemen voordat het verzet ertegen massaal en krachtig wordt.

J.W. de Beus - Feiten betreffende de arbeidsinkomens, grenzen aan de denivellering, en het bijzondere van Nederland

Het grondige, met veel literatuurverwijzingen gelardeerde commentaar van Jos de Beus bevat één feitelijk punt van kritiek. In tegenstelling tot wat ik beweerde, is volgens hem de verdeling van de arbeidsinkomens in Nederland na 1980 niet ongelijker geworden, maar constant gebleven of zelfs verder geëgaliseerd.

Ter ondersteuning van mijn bewering verwees ik o.a. naar een CBS-publicatie die vermeldt dat de Theil-coëfficiënt van wat ik omschreef als 'de besteedbare werknemersinkomens' steeg van 0,113 in 1983 naar 0,152 in 1990. De Beus tekent hierbij aan dat de Theil-coëfficiënt een 'weinig inzichtelijke' maatstaf is, die vooral gevoelig is voor de laagste inkomens. De toename van de ongelijkheid blijkt volgens dezelfde bron echter ook uit andere, meer 'inzichtelijke' en niet speciaal voor de lage inkomens gevoelige maatstaven, zoals het quotiënt van het tiende en het derde deciel, dat steeg van 2,8 in 1983

tot 3,2 in 1990.⁵ Belangrijker is De Beus' bezwaar dat de CBS-cijfers ook werklozen omvatten. Dat maakt het trekken van conclusies omtrent werknemersinkomens alleen inderdaad onzeker. Toch lijkt het mij onwaarschijnlijk dat de geconstateerde, niet onaanzienlijke toename van de ongelijkheid uitsluitend aan de verlaging van werkloosheidsuitkeringen zou zijn toe te schrijven.

De Beus verwijst naar twee publicaties, van J. Hartog e.a. en van C. Teulings, die concluderen dat 'de beloningsverschillen naar opleiding tot 1985 zijn afgenomen en daarna constant zijn gebleven'. Dat sluit echter toename van de beloningsverschillen als zodanig helemaal niet uit: de verschillen per opleidingscategorie kunnen immers tegelijkertijd groter zijn geworden. Dat is zelfs heel waarschijnlijk wanneer het aanbod van hoger opgeleiden sneller groeit dan het aantal banen waarvoor traditioneel een hogere opleiding wordt gevraagd; de hoger opgeleiden zullen dan voor een deel met lager geklasseerde functies genoegen nemen en daarmee hun gemiddelde inkomen relatief zien dalen, terwijl tegelijk de inkomensongelijkheid binnen hun gelederen toeneemt. Feitelijk blijkt inderdaad dat de 'opleidingsspreiding' in de jaren tachtig is toegenomen, met andere woorden dat de relatie tussen opleiding en beroepsfunctie zwakker is geworden.⁶

De twee aangehaalde publicaties concluderen ook dat de totale loonongelijkheid in de jaren 1979-1989 'min of meer constant' is gebleven. De periodisering is hier van belang. Volgens de CBS-gegevens namen de inkomensverschillen in de afhankelijke beroepsbevolking nog tot 1983 af, begonnen ze pas sinds dat jaar toe te nemen en zette die tendens zich na 1989 verder door. Het verschil tussen Nederland en andere landen ligt dan niet in het feit dat de denivellerings-trend in de arbeidsinkomens hier is uitgebleven, maar dat hij betrekkelijk laat begon. Daarnaast is het mogelijk dat Hartog en Teulings onvoldoende rekening hebben gehouden met de hogere, niet in CAO's vastgelegde arbeidsinkomens, die zich moeilijk nauwkeurig laten vaststellen.

---

⁵ *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, juni 1993, p. 47, tabellen 6.4 en 6.5.

⁶ S.W.H.C. Loozen & R.J.P. Dekker, 'De relatie tussen beroep en opleiding; Uitkomsten van de Arbeidskrachtentelling en de Enquête Beroepsbevolking', *Supplement bij de Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 1993/4, 4-10.

Een beeld van veranderingen in de ongelijkheid van arbeidsinkomens is ook te krijgen door de beloningen bij gegeven functieniveaus voor verschillende jaren met elkaar te vergelijken. In dat verband verwijs ik weer naar een studie van het in salarisadviezen gespecialiseerde bureau Hay Management Consultants.⁷ Hierin zijn vier functieniveaus onderscheiden, variërend van directielid van een middelgrote tot grote onderneming tot uitvoerend administratief personeel. Het gemiddelde bruto salaris op het eerste, hoogste niveau steeg volgens deze peiling - onder zo'n 150 bedrijven in Nederland - tussen 1983 en 1993 met 46%, dat op het tweede niveau met 38%, dat op het derde niveau met 30% en dat op het vierde, laagste niveau met 22%. In diezelfde periode is het toptarief in de inkomstenbelasting omlaaggebracht en zijn de extra beloningen op directieniveau en daar direkt onder vermoedelijk fors uitgebreid, zodat de discrepanties in inkomensontwikkeling nog wel wat groter zullen zijn dan uit de genoemde cijfers blijkt. Overigens zijn ook in de publieke sector de salarisverschillen in recente jaren vergroot.⁸ Voorlopig houd ik het erop dat Nederland ook in de ontwikkeling van de arbeidsinkomens geen uitzondering vormt op de internationale trend van toenemende ongelijkheid.

De andere twee paragrafen bij De Beus beschouw ik minder als kritiek dan als interessante aanvullingen en aanbevelingen. Hij wijst er, zoals gezegd, terecht op dat denivellering tegenkrachten oproept, en grenzen kent. 'Bezitters' blijven altijd tot op zekere hoogte afhankelijk van 'niet-bezitters' en zullen met hen rekening moeten houden. De Beus meent dat ik daar 'te weinig de aandacht' op vestig, maar het wordt eenvoudigweg geïmpliceerd door het uitgangspunt van interdependentie, 'de notie dat mensen in verschillende opzichten van elkaar afhankelijk, op elkaar aangewezen, interdependent zijn', zoals ik schreef. Voorzover bezitters streven naar 'totale' of zelfs maar 'betrekkelijk volledige' onafhankelijkheid, is dat volstrekt illusoir. Het interdependentiemodel houdt dus niet in dat 'ongelijkheid ont-

---

⁷ 'Lange termijn inkomensverhoudingen in een viertal landen in Europa en de Verenigde Staten', juli 1993; niet-gepubliceerd rapport (samenstellers R. Tiessen & R.A. Arends).

⁸ Zoals de ambtelijke schalen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken laten zien; *Ongelijkheid en interdependentie*, noot 65.

staat wanneer en omdat "bezitters" de kans krijgen zich los te maken van "niet-bezitters" of dezen zelfs te overheersen' (losmaken is uitgesloten, overheersen kan natuurlijk wel, maar het woordje 'zelfs' is hier misplaatst) en evenmin dat bezitters voor herverdeling niet hoeven te onderhandelen of niet bang hoeven te zijn dat die in hun nadeel uitvalt. Afgezien van de vereenvoudigende tweedeling van 'bezitters' en 'niet-bezitters': de trend van nivellering die aan de recente denivellering vooraf is gegaan, zou zo onbegrijpelijk worden.

De Beus lijkt in deze paragraaf vooral met zichzelf te polemiseren; hij roept een dramatisch beeld op van scherper wordende tegenstellingen en ontbinding van nationale staten⁹ en noemt dan redenen waarom dat ook voor 'bezitters' nadelig zou zijn en dus een motief vormt om het niet zo ver te laten komen. De relevante vraag in dit verband is niet wat er zou gebeuren als 'bezitters' zich 'onafhankelijk' zouden maken, maar welke tegenreacties een vergaande verscherping van ongelijkheid binnen nationale staten zou kunnen oproepen en hoe die dan met behulp van het interdependentiebegrip te begrijpen zouden zijn.

Tenslotte bespreekt De Beus de vraag waarom Nederland zo bijzonder is - waarom de denivellering hier tot nu toe zo gematigd is geweest. Dat was niet onderwerp van mijn oratie - het ging mij daarin om de overeenkomsten in de ontwikkeling van Westerse samenlevingen -, maar bij verdere uitwerking en specificatie wordt die vraag, en meer in het algemeen de vraag naar de verschillen tussen nationale samenlevingen, zeker van belang. De vraag zal niet eenvoudig te beantwoorden zijn, alleen al niet vanwege de slechte vergelijkbaarheid van statistische gegevens over verschillende landen. Principiëler is het probleem of en hoe de relevante specifieke kenmerken van verschillende landen in één theorie te vangen zijn, met andere woorden of en hoe een systematische verklaring van zowel de overeenkomsten als de verschillen mogelijk is. De Beus verwijst hier naar de theorie van Esping-Anderson, die naar zijn mening zeer goed te rijmen is met mijn interdependentiemodel. Het is een belangwekkende suggestie, waar ik mijn voordeel mee hoop te doen, maar hele-

---

⁹ Waarschijnlijk eerder aan Robert Reich (*The Work of Nations*, New York 1991) dan aan mij ontleend. Vgl. ook John Kenneth Galbraith, *The Culture of Contentment* (Boston etc.: Houghton Mifflin, 1992).

maal volgen kan ik De Beus op dit punt niet. Wat is nu precies het verband tussen het type verzorgings- annex verdelingsregime en veranderingen in de sociaal-economische ongelijkheid? Waarom leidt bijvoorbeeld het feit dat Nederland een 'eigensoortige menging' van de drie regimes kent tot een geringe mate van denivellering? En hoe zou dat inzicht te vertalen zijn in termen van interdependentie? Daar zou ik graag meer over willen horen.

Wout Ultee - De methodologie en praktijk van verklaren

Wie de commentaren van Pen, De Beus en Ultee achter elkaar gelezen heeft, zal gemerkt hebben dat het laatste stuk in een aantal opzichten nogal afwijkt van de eerste twee. Waar Pen en De Beus zich concentreren op het aan de orde gestelde probleem en meedenken in de lijn van de door mij geopperde verklaring, lijkt Ultee voornamelijk geoccupeerd met de vraag: is hiermee de wetenschap c.q. de sociologie wel vooruit geholpen? Ook is de toonzetting van zijn commentaar aanzienlijk negatiever.

Dat mijn vakgenoot Ultee zo veel minder positief is, of lijkt, dan de niet-vakgenoten Pen en De Beus is op het eerste gezicht misschien verwonderlijk, maar wordt door hem zelf in zekere zin begrijpelijk gemaakt: kennelijk moest hier een strijd tussen sociologische scholen of paradigma's worden uitgevochten. Op zichzelf heb ik er geen bezwaar tegen dat Ultee zijn kritiek in dat kader plaatst. Wel vind ik het jammer dat hij er van alles bijhaalt dat voor de lezer oncontroleerbaar is of weinig met het onderwerp van mijn oratie te maken heeft.¹⁰ Debatteren wordt zo wel erg moeilijk, temeer omdat Ultees opmerkingen over die andere publicaties of voorlopige versies van toekomstige publicaties vaak onduidelijk zijn.

---

¹⁰ Opmerkelijk is dat Ultee bij al zijn referenties een zeer voor de hand liggende en ter zake doende achterwege laat: die naar zijn eigen Nijmeegese oratie uit 1989, waarin hij een hypothetisch verband legt tussen Europese integratie en toenemende sociale ongelijkheid. W.C. Ultee, *Economische eenwording, groter wordende sociale afstanden, blijvende culturele verscheidenheid?* (Katholieke Universiteit Nijmegen, 1989). Ik zal de verleiding weerstaan deze verhandeling te beoordelen naar de maatstaven die Ultee nu zelf aanlegt. Zie voor een aantal kritische opmerkingen mijn recensie in *Mens en Maatschappij*, 66 (1991) 2, pp. 207-209.

Wat moeten we bijvoorbeeld met de bewering dat 'de condities waaronder hypothesen worden toegepast' in mijn dissertatie van 1984 minder aandacht kregen 'dan bij Elias in 1939'? Toelichting op deze cryptische uitspraak ontbreekt. In dezelfde alinea schrijft Ultee dat Elias in zijn hoofdwerk van 1939 beduidend meer aandacht besteedde aan de vaststelling van de trend naar beschaafd gedrag, het te verklaren verschijnsel, dan aan 'de bepaling van de trend naar de vestiging van het monopolie op de geweldsmiddelen en de belastingen, de belangrijkste specifieke conditie waaronder hij de hypothese toepast dat de staatsvorming tot beschaving leidt'. Dat is niet zozeer cryptisch als wel onjuist. Ten eerste is de vestiging van een gewelds- en belastingmonopolie niet een 'specifieke conditie', maar inherent aan ieder proces van staatsvorming. En ten tweede besteedde Elias nu juist relatief veel aandacht aan die ontwikkeling; het tweede deel van *Ueber den Prozess der Zivilisation*, waarin deze *explanans* behandeld wordt, is dikker dan het eerste deel, waarin het *explanandum*, de trend van civilisering wordt beschreven.

Maar dit terzijde. Over mijn verhandeling merkt Ultee als eerste kritiekpunt op dat de drie door mij gesignaleerde deeltrends sinds ongeveer 1980 (relatieve stijging van kapitaalinkomens, relatieve daling van verzorgingsinkomens en toenemende ongelijkheid van arbeidsinkomens) ook op oppervlakkig niveau *geen* antwoord geven op de vraag naar de verklaring van de recente trend naar grotere inkomensongelijkheid. Een verbazingwekkende uitspraak. Als hij geschreven had dat die drie deeltrends een *onvolledig* antwoord geven, dan had hij gelijk gehad; zoals ik in de tekst van mijn oratie (noot 21) ook kort - en, toegegeven, onvolledig - heb aangegeven, spelen veranderingen in de samenstelling van de bevolking eveneens een rol. Nader te onderzoeken is dan hoe deze compositie-effecten zich verhouden tot de effecten van de drie genoemde trends.¹¹ Een

---

¹¹ Daarbij is het niet nodig om fictieve mogelijkheden op basis van verkeerde veronderstellingen te verzinnen, zoals het idee dat als het inkomen uit kapitaal toeneemt 'de totale inkomensverdeling nog wel gelijk' kan worden, omdat die verdeling af zou hangen van 'het percentage mensen dat inkomen uit zowel kapitaal als arbeid heeft'. Onjuist; het effect van veranderingen in de kapitaalinkomens op de inkomensverdeling hangt af van de samenhang tussen de hoogte van het inkomen en het aandeel van inkomen uit kapitaal daarin, en zolang die samenhang positief is, is het te verwachten dat stijging van kapitaalinkomen ten

vergelijkende studie van veranderingen in de verdeling van huishoudinkomens in de jaren tachtig in vijf landen - de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Canada, Zweden en Nederland - concludeert in elk geval dat de toename van de bijdragen van verdienende partners aan de huishoudinkomens slechts een betrekkelijk gering deel van de ontwikkelingen verklaart en dat 'demographic shifts can at most be given a minor role in increasing inequality'.¹²

Meer aandacht besteedt Ultee aan mijn verklaring van de langere-termijntrend van nivellering in de loop van deze eeuw. Uit een complex betoog licht hij vooral twee punten: de beide wereldoorlogen en de invoering van algemeen kiesrecht. Wat uit zijn kritiek misschien niet blijkt is dat ik deze historische gebeurtenissen plaats in het kader van de tendens van versterking van interdependenties binnen nationale staten. De algemene stelling is dat die tendens een functie was van zowel grootschalige industrialisatie als toenemende interstatelijke rivaliteit. Die laatste bereikte een dramatische culminatie in de twee wereldoorlogen, maar beide ontwikkelingen namen al geruime tijd daarvóór een aanvang. De door Ultee genoemde sociale wetgeving in het zich snel industrialiserende en het op machtsvergroting gerichte Duitse keizerrijk past in dit patroon. Invoering van algemeen kiesrecht was een andere, maar niet de enig mogelijke, manifestatie van toenemende interdependentie en vermindering van machtsverschillen tussen sociale klassen. Dat ik vooral zou redeneren 'vanuit het gebeuren in het Verenigd Koninkrijk' en mijn geschiedenis 'die van overwinnaars' zou lijken, ontgaat mij dan ook.

'Hoezo werd in Nederland aan het eind van die oorlog (de Eerste Wereldoorlog) algemeen kiesrecht ingevoerd, terwijl het neutraal was?', vraagt Ultee. Aangenomen dat hij met 'hoezo' 'waarom' bedoelt: omdat ook in Nederland die oorlog ingrijpende gevolgen had

---

opzichte van andere soorten inkomen de inkomensongelijkheid zal doen toenemen.

¹² Markus Jäntti, 'Changing Inequality in Five Countries: The Role of Markets, Transfers and Taxes', The Luxembourg Income Study, Working Paper 91, 1993, i.h.b. p. 27. Vgl. ook Johan Fritzell, 'Income Inequality Trends in the 1980s: A Five Country Comparison', The Luxembourg Income Study, Working Paper 73, 1992. Deze laatste auteur concludeert dat 'the demographic explanation does not receive any support' (p. 17).

voor de binnenlandse sociale verhoudingen (waarbij opnieuw bedacht moet worden dat de oorlog niet 'de' oorzaak was, maar een versterkende en versnellende conditie in een langerlopend proces). 'Was er voor de Tweede Wereldoorlog geen handel in koloniale waren?', is een andere vraag die Ultee opwerpt. Antwoord: ja, en juist die intensieve handel tussen Westers moederland en koloniën wijst op een nog betrekkelijk sterke afsluiting van de Westerse landen van elkaar. De naoorlogse dekolonisatie maakte een grotere openheid van de wereldmarkt mogelijk, en werd mede met het oog daarop door de Verenigde Staten met kracht bevorderd.

Ultee oppert dat bij invoering van algemeen kiesrecht de nieuwe kiezers minder afhankelijk worden van de oude elite, en hij verwijt mij dat ik dat 'er niet bij zeg'. Helaas zegt hij er niet bij waarom dat een gemis is. Om eventuele misverstanden weg te nemen: de tendens van versterking van interdependenties in nationale staten betekent niet dat alle individuen en groepen binnen de staat alsmaar meer van elkaar afhankelijk worden. Boeren werden bijvoorbeeld minder afhankelijk van landgoedeigenaren en lokale notabelen ('oude elite') en meer van de centrale overheid, zoals omgekeerd personen met sleutelposities in het centrale overheidsapparaat mede door kiesrechtuitbreiding meer afhankelijk werden van boeren en andere groepen uit de midden- en lagere klassen. De afhankelijkheidsbetrekkingen verschoven kortom van lokaal naar nationaal, van kleinschalig naar grootschalig, van lagere naar hogere integratieniveaus. Los van dit soort specificaties kunnen helemaal geen uitspraken over veranderingen in interdependentieverhoudingen worden gedaan; mensen blijven nu eenmaal altijd en overal van elkaar afhankelijk. Terecht heb ik dan ook 'bewoordingen' ontweken 'volgens welke in de twintigste eeuw sommige westerlingen minder afhankelijk werden van anderen'. Sterker, ik ben nooit op de gedachte gekomen.

Blijft over Ultees principieel-methodologische kritiek, gebaseerd op het uitgangspunt dat een verklaring pas een goede wetenschappelijke verklaring is als er nieuwe hypothesen uit worden afgeleid die vervolgens aan nieuw materiaal worden getoetst. Ik begrijp dat mijn verklaring in dat licht te globaal is gebleven, dat 'specifieke veronderstellingen' te weinig aandacht hebben gekregen en dat 'nieuwe concrete voorspellingen' zijn uitgebleven. Anderzijds lees ik in de

slotalinea dat mijn verklaring 'duidelijk herkenbare algemene hypothesen' en zelfs 'een opsomming van concrete condities bij hun toepassing' omvat, en dat concrete voorspellingen zeer wel mogelijk zijn. Jammer genoeg geeft Ultee niet aan aan wat voor concrete voorspellingen hij denkt. Ook een confrontatie met de stratificatietheorie van Lenski, die aan het eind plotseling als rivaliserende theorie wordt opgevoerd, ontbreekt. Ultees kritiek blijft zo moeilijk grijpbaar, en net waar het inhoudelijk interessant zou kunnen worden, houdt hij op.

Tenslotte enkele algemene opmerkingen over Ultees wetenschapsoptvatting die hij als meetlat voor zijn oordelen gebruikt. Met hem geloof ik dat het sciëntistische ideaal van een logisch geordend geheel van naar abstractieniveau onderscheiden theoretische uitspraken waaruit toetsbare hypothesen kunnen worden afgeleid, als richtinggevend idee bruikbaar is en ons kan attenderen op de onvolkomenheden in onze verklaringspogingen. Maar het gevaar is dat dit ideaal zodanig verabsoluteerd wordt dat de formele methodologische eisen de inhoudelijk interessante vragen gaan verdringen. Dit temeer omdat in de sociaal-wetenschappelijke praktijk zo moeilijk aan die eisen kan worden voldaan zonder in steriliteit te vervallen. Ik ken geen belangwekkende sociaal-wetenschappelijke theorie die zich in een reeks van simpele proposities laat samenvatten, of waaruit zonder herinterpretaties en toevoegingen niet-triviale voorspellingen zijn af te leiden die ondubbelzinnig aan nieuwe gevallen kunnen worden getoetst. De sociale werkelijkheid is te veranderlijk, te veelvormig, te ingewikkeld, te fluïde, te gebonden aan cultureel variërende betekenissen om in een overzichtelijk bestand van algemene theorieën te kunnen worden gevangen. Verklarend inzicht in een bepaald vraagstuk wordt niet zozeer gewonnen door er een gegeven theorie op los te laten maar veeleer door theoretische ideeën en empirische gegevens op creatieve en zorgvuldige wijze met elkaar te verbinden. De beste verklarende sociologie is doorgaans niet de Verklarende Sociologie. Het is op dit punt, vrees ik, dat Ultee en ik van mening zullen blijven verschillen.